

שלבי גאולתן של ישראל

הרב אהרן אליהו

ראשי פרקים:

1. הברכה
2. הקללה
3. התעוררות ישראל לשוב לארצו
4. שמיעה בקול ה'
5. קיבוץ גלויות כללי

נאמר בתורה: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבתי את לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה, ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו... ושב ה' א-להיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה"¹.

מפסוקים אלה אנו לומדים כי תהליך הגאולה בא בכמה שלבים: א. 'הברכה'. ב. 'הקללה'. ג. התעוררות ישראל בארצות הגויים לשוב לארץ בגלל הקללה, ושיבת חלק מן העם ארצה. ד. שמיעה בקולו של ה', ולפי גודל השמיעה בקולו כן מחזק ה' את השיבה ומייצבה. ה. קיבוץ גלויות שני וכולל מכל הארצות.

ארבעת השלבים הראשונים התקיימו כבר בימינו, ואנו מצפים לשלב האחרון של שיבה של כל ישראל מכל הגלויות, כולל עשרת השבטים, עד כי לא ידח ממנו נידח². ועתה נבאר חמש לשונות הגאולה האלה:

¹ דברים ל' א'-ג'. מעיון בפסוקים שם (א'-י) אפשר לראות שיש תהליך הדרגתי עד לתשובה מאהבה.
² (על פי שמואל ב' י"ד י"ד).

הברכה

ארץ ישראל נותנת פירותיה בעין יפה לישראל. זהו השלב שהגדירו אותו חז"ל כ'קץ המגולה', וכך "אמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבא"³. במקום אחר בגמרא אמרו: "גדול יום הגשמים כיום קיבוץ גלויות, שנאמר: שובה ה' את (שבותנו) [שביתנו] כאפיקים בנגב"⁴. הכוונה היא, שכשירוד גשם בארץ ישראל והנגב נרטב וצומח, הרי זה קץ המגולה ואז זמן שקרבו ישראל לבא והוא זמן קיבוץ גלויות. ובא הפסוק לומר שישב ה' את ישראל לפי גדול השפע של גשמים וצמיחה בארץ ישראל, שככל שהפריחה תגדל כן תגדל הישועה וקיבוץ הגלויות, וזהו שאמרו: "גדול יום הגשמים, שאפילו הישועה פרה ורבה בו"⁵.

הקללה

היינו השואה. כי בזמן הקץ, מידת הדין דורשת את שלה, כמובא בחז"ל: "וכי מאחר שאנו מחכים [למשיח] והקב"ה מחכה [למשיח]⁶, מי מעכב? מידת הדין מעכבת". וזהו זמן הגאולה "כר' שמלאי: האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלישי"⁷. רש"י מסביר ש'שלישי', היינו שלישי – אחד משלושה, אלא שרש"י הסביר זאת ביחס לזמן⁸, ואילו אנו רואים בעינינו שהכוונה לשלישי מהאומה שנספו בשואה, ועם ישראל התאבל, ואז ריחם עליהם ה' אחר שמידת הדין קיבלה את שלה, וזהו שאומר שמואל: "דיו לאבל שיעמוד באבלו"⁹, ופירש רש"י: "דיין לישראל צער גלות, אפילו בלא תשובה נגאלים".

³ סנהדרין צח ע"א ע"פ יחזקאל ל"ו ח'.

⁴ תענית ח' ע"ב על פי תהילים קכ"ו ד'.

⁵ שם ז' ע"ב.

⁶ עיין רש"י שם ד"ה יחכה ה'.

⁷ סנהדרין צ"ז ע"ב על פי תהילים פ' ו'.

⁸ שם ד"ה ותשקמו בדמעות שלישי.

⁹ שם. הסימן שריחם ה' על ישראל מובא בתענית ז' ע"ב: "אין הגשמים יורדים אא"כ נמחלו עוונות ישראל, שנאמר: רצית ה' ארצך, שבת (שבות) [שבית] יעקב, נשאת עוון עמך כסית כל חטאתם" (תהילים פ"ה ב-ג), כי על כל פשעים תכסה אהבה. ומכאן יש ללמוד שמה שנאמר ביחס לשלוש השבועות "אל תעירו ואל תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (ראה כתובות קי"א ע"א, על פי האמור שלוש פעמים בשיר השירים, "השבעתני אתכם בנות ירושלים" שלא להעיר ולעורר "את האהבה עד שתחפץ": ב' ז', ג' ה', ח' ד'). מתי תחפץ? כשיהיה קץ המגולה. שאם יורדים גשמים והארץ תתן את יבולה, זו הוכחה שהקב"ה חפץ בגאולתן של ישראל ומכסה פשעיהם, ומעתה יש לעורר הגאולה. וזהו שנאמר בסנהדרין צ"ז ע"ב בשיטת ר' יהושע וברש"י שם: "אותן הבזויין והמתועבין בעבירות, אעפ"כ יגאלו". כי "על כל פשעים תכסה אהבה" (משלי י"ב). וזהו שאומר רש"י:

ולפי מה שעניינו רואות, הרי לא מספיק צרות לישראל אלא אבל לאומי, וזה רק כאשר מתקיים "ותשקמו בדמעות שלישי". השואה היא אחד הסימנים המובהקים לימות המשיח שבאים בעקבותיה. בכמה מקומות מפורש שתהא שואה לפני ימות המשיח, ולכן רחל מבכה על בניה כי איננו, כי בתקופת משיח בן יוסף אז באה השואה, רחל מבכה על בניה, אלה שנרצחו בשואה ואלה שנשארו יתומים ואלמנות, ואז אומר לה הקב"ה: "מנעי קולך מבכי... ושבו בנים לגבולם"¹⁰. לכאורה, מדוע שתפסיק לבכות? אלא בא לומר לה שזהו תהליך של הגאולה, שבו הברכה והקללה באות באותו זמן בעוצמה¹¹.

התעוררות ישראל לשוב לארצם

התעוררות ישראל בכל הגויים לשיבת ציון, התגברה בעקבי השואה – והקמת מדינת ישראל. יש להתבונן לעומק, שאף על פי שעם ישראל עדיין לא שב בתשובה ממעשיו, מכל מקום שב אל ה' כמו בימי המן הרשע¹². שהרי, כידוע, בזמן השואה רבים ברחו וחיפשו עם שיציל אותם ולא היתה שום אומה שנתנה להם אשרת כניסה לארצם, או אז אין ספק שכל ישראל הרימו עיניהם כלפי מעלה ואמרו: "אין לנו על מי להשען אלא על אבינו שבשמים"¹³. והרי זה כפי שאמר הרב קוק זצ"ל, שיש ששופר חיה טמאה נהפך לאפרו של משיח¹⁴, והיינו עמלק, היטלר ועוד שהם מעוררים הגאולה.

אז ה' ריחם עלינו, ובדרך נס קמה מדינת ישראל ושבה מלכות לישראל. תהליך זה הוא לפי שיטת שמואל שאמר: "אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד"¹⁵, ואלו הם תחילת ימות המשיח, שעם ישראל והקב"ה חיכו להם. שמואל מביא ראיה לשיטתו מהפסוק: "ולא יחדל אביון מקרב הארץ"¹⁶. כלומר, תחילת ימות המשיח אינם

"וכפר אדמתו עמו – ויפייס אדמתו ועמו על הצרות שעברו עליהם, וכשמתנחמים, ארצו מתנחמת זהו שנאמר: רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב" (דברים ל"ב מ"ג).

¹⁰ ירמיה ל"א ט"ו-ט"ז.

¹¹ זהו שנאמר לדניאל: "והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד העת ההיא ובעת ההיא ימלט עמך". דברים אלו הם נגד ההגיון, ולכן דניאל תמה: "ואני שמעתי ולא אבין ואמרה: ה' מה אחרית אלה? ויאמר: לך דניאל כי סתמים וחתמים הדברים עד עת קץ" (דניאל י"ב א-ט).

¹² מגילה י"ד ע"ב.

¹³ סוטה פרק ט' משנה ט"ו.

¹⁴ 'מאמרי הראי"ה' עמ' 168.

¹⁵ סנהדרין צ"ט ע"א.

¹⁶ דברים ט"ו י"א.

גאולה שלמה, ועדיין לא יתקיים: "ועמדו זרים ורעו צאנכם"¹⁷, כי דבר זה יבוא בקיבוץ גלויות האחרון, שאז אין ישראל נגאלין אלא בתשובה גמורה, ואז גם יבוא המשיח בפועל ממש ויבנה בית המקדש וינצח כל אומות העולם, ואז כבר לא יהיו אביונים בארץ, ולא מלחמות ולא צרות וייסורין¹⁸.

ומה ששמואל קורא לתקופה שבה עדיין יש חבלי משיח ועולם כמנהגו נוהג, "ימות המשיח", בא לומר שרוחו של משיח פועלת באופן שמרגישים עקבותיו, ופעולתו מתגלית בברכת הארץ ובקיבוץ גלויות חלקי וביטול שלטון ה' מלכויות על ישראל, עד שיש לומר שביום הכרזת שלטון וממשלה יהודית בארץ ישראל תמה מסכת שעבוד המלכויות שהחלה מחורבן בית ראשון בגלות בבל דרך פרס ומדי, יון ולבסוף רומי. ביום ההכרזה, לשיטת שמואל, מתחילים ימות המשיח, כי מעתה אין מלכות גויים על ישראל, שהרי חזרה מלכות לישראל; והיא מוגדרת במידה מסוימת כמלכותו של משיח, כי רוח של משיח פועלת כל זאת.

ומה שאמרנו לעיל שנקרא 'קץ המגולה' כשארץ ישראל נותנת פירותיה לישראל כי קרבו לבוא, שלכאורה הקץ הכי מגולה זה ביאת המשיח ובנין המקדש? אלא בא לומר שתחילת הגאולה תהא ברוחו של משיח וכיוון שהמשיח לא מגולה, לכן יש סימן אחר

¹⁷ ישעיהו ס"א ה', וראה סנהדרין צ"א ע"ב.

¹⁸ בסנהדרין צ"ח ע"א: "אמר ר' יוחנן אם ראית דור שצרות רבות באות עליו, חכה לו, שנאמר: 'כי יבוא כנהר צר רוח ה' נססה בו'". משמע רוחו של משיח פועלת, ועיין ברש"י שם. דברי שמואל מובאים במקורות רבים (סנהדרין צ"א ע"ב, צ"ט ע"א; שבת ס"ג ע"א, קנ"א ע"ב; ברכות ל"ד ע"ב ופסחים ס"ח ע"ב) והרמב"ם פסק זאת להלכה: "אמרו חכמים אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד" (הלכות מלכים פרק י"ב הלכה ב') – עיי"ש בכס"מ והרדב"ז שכתבו שחכמים היינו שמואל. אך קשה, איך שמואל האמורא יחלוק על תנאים, שסוברים שלא יהיו מלחמות בימות המשיח (שבת ס"ג ע"א)?! ויש לומר שהרמב"ם למד זאת מברכות י"ב ע"ב. שם חכמים סוברים שימות המשיח מתחילים כשסרה צרת שעבוד מלכויות: "אל תזכרו ראשונות – זה שעבוד מלכויות, וקדמוניות אל תתבוננו – זו יציאת מצרים, הנני עושה חדשה עתה תצמח – תני רב יוסף: זו מלחמת גוג ומגוג", בא לומר שסיום שיעבוד מלכויות נקראת ראשונות, כי היא תחילת מלכות ישראל, וזהו שלב, שאין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות, ובאותה תקופה מתייצבת מלכות ישראל על ידי מלחמות נגד האויבים שסביבה שנקראות מלחמות גוג ומגוג (עיין סנהדרין צ"ח ע"ב), ובסוף תבוא מלחמה גדולה שנקראת מלחמת גוג ומגוג שלקראת סופה בן דוד בא. ועיין בתוספות (שבת שם ד"ה אין) שכתבו שמה שאמר שמואל "אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד", לאו דווקא, שהרי גם ירושלים וביהמ"ק יבנו אז. אך נלע"ד שדעת שמואל היא שתחילת ימות המשיח יהיו ללא מקדש וללא ירושלים בנויים, שהרי לא יחדל אביון מקרב הארץ ותהינה גם מלחמות ולא הגיעו אז אל המנוחה והנחלה. ואין ירושלים נפדית אלא במשפט ואין כל ישראל נגאלין אלא בצדקה, ובזאת יבחנו; אם יחזירו משפט התורה ירושלים תפדה ושלטון ישראל יהיה גם על הר הבית, ואם יעשו צדקה לאביונים כל ישראל יגאלו.

לגאולה והוא הקץ המגולה, שארץ ישראל פורחת מה שלא היה באלפים שנות גלות. וזהו שאומרים בקדיש (ע"פ מנהג הספרדים והחסידים) "וימליך מלכותיה" – על ידי רוחו של משיח ובהדרגה, "ויצמח פורקניה" – רמז לכך שהישועה צומחת במקביל לצמיחה בארץ ישראל¹⁹, "ויקרב משיחיה" – לא בא מיד, אלא מתקרב והולך.

בגמרא מובא: "א"ר יוחנן גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה"²⁰, ובעין יעקב הגירסא: שמביאה את הגאולה. דברי ריש לקיש (המובאים בגמרא בסמוך) שבתשובה מאהבה עוונות הופכים לזכויות ואילו בתשובה מיראה עוונות הופכים לשגגות, באים לרמוז, שאם ישראל שבים מאהבה מיד באה הגאולה: גדולה תשובה (מאהבה) שמביאה את הגאולה. אך אם שבין מיראה, מתוך צרות הגלות תבוא הגאולה בהדרגה: גדולה תשובה (מיראה) שמקרבת את הגאולה. ומנהג הספרדים הנזכר לומר "ויקרב משיחיה" בא כנגד תשובה מיראה, ואילו מנהג אשכנז לדלג על זה, בא לרמוז שמבקשים שתבוא הגאולה מיד מתוך תשובה מאהבה. ועוד בגמרא אומר רבי אליעזר: "אם ישראל עושין תשובה – נגאלין, ואם לאו – אין נגאלין"²¹, ואילו רבי יהושע אומר שייגאלו ע"י שיעמיד עליהם מלך קשה כהמן (=היטלר) וישראל עושין תשובה. וביאר בספר 'מרגליות הים' (בשם הבכור שור) שזה כמבואר ביומא פ"ו ע"ב כנזכר, שלרבי אליעזר בעי תשובה מאהבה ולרבי יהושע די אפילו בתשובה מיראה וכמו שביארנו לעיל.

נראה עוד שהמחלוקת בין ר' אליעזר לר' יהושע אינה בעצם תהליך הגאולה, אלא בהגדרת הגאולה: לדעת ר' אליעזר תשובה מתוך יראה מהאומות וכפיית עם ישראל לחזור לארצם על ידי העמדת מלך כהמן, אינה גאולה, ורק כשישובו מאהבה ואז יתהפך הכל לטובה, והקב"ה יגאל כל ישראל בשובה ונחת זאת תקרא גאולה. ואילו ר' יהושע סובר, שגם תחילת ימות המשיח בתוך אביונות, צרות ומלחמות, כיוון שכבר לא נהיה משועבדים למלכויות הוי גאולה. דעת ר' יהושע היא שהפסוקים בדברים פרק ל' הנזכר "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה" וכו' הם שלבים בגאולה, ואילו ר' אליעזר סובר, שכל זמן שאין כאן גאולה שלמה ופסקו הייסורין אין כאן גאולה וזה מתחיל בפסוק ו': "ומל ה'... לאהבה את ה'... ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על איביך... כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבתיך"²².

¹⁹ זהו שאמרו בתענית ז' ע"ב: "גדול יום הגשמים שאפילו הישועה פרה ורבה בו".

²⁰ יומא פ"ו ע"ב.

²¹ סנהדרין צ"ז ע"ב.

²² כשנתבונן במחלוקת בין ר' אליעזר לר' יהושע, נראה שאין כל אחד דוחה את שיטת חברו, ולא אומר שהפסוקים שמביא אינם כפי הבנתו. כי באמת שניהם מודים שיהיו שתי תקופות: תקופה ראשונה,

שמיעה בקול ה'

"ושמעת בקולו... ושב ה' את שבותך ורחמך", זו תקופה אחר הקמת מלכות ישראל, סיום שיעבוד מלכויות, בזמן הנקרא כאמור: "ויקרב משיחיה". ולפי גודל השמיעה בקול ה', כן יפחתו הצרות וינצחו במלחמות ללא נפגעים, ומלכות ישראל תלך ותתחזק.

עיקר השמיעה בקולו היא עשיית צדקה ומשפט, שנאמר: "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה"²³, כי ירושלים ומקום המקדש שבוי בידי הגויים אע"פ שיש ממשלה בישראל, ובכדי לפדות את ציון, דהיינו ירושלים ומקום המקדש, צריך לעשות משפט צדק על פי התורה הקדושה, ובכדי שישבו ישראל מכל קצות תבל ולא ידח ממנו נדח, צריך להרבות בצדקה וחסד לכל יהודי באשר הוא, כי חורבן הבית היה מתוך שנאת חינם שגורם ריחוק כרחוק מזרח ממערב, ובכדי לגלות עוונם הראה להם הקב"ה את הריחוק בגשמיות ונפוצו לכל קצוות תבל. ועל ידי צדקה ואהבת חינם יתקבצו כולם. וזהו שנאמר: "כי אם בזאת יתהלל המתהלל... כי אני עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ"²⁴ – וזו תקופה שעדיין יש בה

תשובה מתוך יראה מהגויים, ותקופה שניה, תשובה מאהבה. אלא שכל אחד ממאן לקבל את שיטת השני בהגדרת הגאולה. ודומה לזה מובא במגילה י"ז ע"ב: "מה ראו לומר גאולה בשביעית, מתוך שעתידין להיגאל בשביעית, והאמר מר: בשישית קולות בשביעית מלחמות במוצ"ש בן דוד בא? מלחמות נמי אתחלתא דגאולה היא". כלומר, בעל נוסח התפילה הגדיר את המלחמות שלפני ביאת משיח כאתחלתא דגאולה. וזאת מתוך הבנה לעומק, שאם ראית מלכויות מתגרות זו בזו צפה לרגלו של משיח. בא לרמוז שאת כל זה פועלת רוחו של משיח לקראת ביאתו ממש במלחמה האחרונה – מלחמת גוג ומגוג, שבסופה הוא בא. והנה במדרש הנ"ל מפורש שיהיו מלחמות לפני ביאת המשיח, והכוונה למלחמות ישראל נגד הגויים וכפי שכתב רש"י בסנהדרין צ"ז ע"א: "בשביעית מלחמות – בין עכו"ם לישראל", ובודאי אי אפשר להלחם בלא צבא ושלטון. אם כן ברור שהקמת מדינה היא חלק מתהליך הגאולה.

²³ ישעיהו א' כ"ז.

²⁴ שמואל ב' ח' י"ד. והשווה לנאמר בסמוך על דוד, שהמשיח הוא מצאצאיו, וכתוב שם: "ויושע ה' את דוד בכל אשר הלך וימלך על כל ישראל ויהי דוד עשה משפט צדקה" (שם ט"ו), כלומר: כל זמן שאין משפט וצדקה השלטון חלקי, רק בארץ יהודה, וכאשר עושה משפט וצדקה אז בא שלב מלכות על כל ישראל. וכך בעתיד הקיבוץ של כלל ישראל, והשלטון בירושלים שהוא מרכז שלטון על כל ישראל יבא על ידי משפט וצדקה. ועיין באיגרת הקודש שבתניא פרק ה', שעל הפסוק 'ויעש דוד שם' פירש בזוהר: "משום שנאמר 'ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו', בכה רשב"י ואמר: מי עושה שם קדוש בכל יום – מי שנותן צדקה לעניים...", וביאר בתניא שכוונתו לומר, שזו המלחמה בעמלק מדור דור, שאין שם הוי"ה שלם ולא הכסא שלם עד שיכרת זרעו של עמלק, ומה היא המלחמה? שישראל עושים צדקה ומשפט. שעל ידי צדקה מתגלים אותיות ו'–ה', ועל ידי משפט מתגלה אות א' של הכסא, שכסא הוא בחינת משפט, וכמו שמתפללים: "תשכון בתוך ירושלים עירך... וכסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין" – הוא כסא המשפט. ועל ידי הצדקה מצמיח קרן ישועה, וזו ישועה השלמה בביאת משיח ממש ובקיבוץ כל ישראל לארצם ובבנין בית המקדש במהרה בימינו אמן.

חבלי משיח, ומה יעשו ישראל וינצלו מחבלי משיח, יעשו צדקה ומשפט ואי אפשר לעסוק במשפט ללא ידיעת משפטי התורה, והיינו לימוד תורה, וזהו שאמרו חז"ל: "שאלו תלמידיו של רבי אליעזר, מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח יעסוק בתורה וגמ"ח"²⁵.

קיבוץ גלויות כולל

קיבוץ גלויות עם ישראל יתבצע כאמור בשני חלקים, כי בהמשך הפסוקים נאמר "ושב וקבצך", דהיינו שיבה נוספת ומכאן שרק חלקם שבים בתחילה. וזהו "ושב ה' א-להיך את שבותך", שאומר רש"י שם: "וכשנגאלים הכתיב גאולה לעצמו, שהוא ישוב עמהם"²⁶; כלומר, כשישראל ישובו מעצמם, אף על פי ששבים מיראה וקללת אדמת ארצות העמים, בכל זאת ה' שב עמם ומרחם עליהם.

ועוד נאמר בדברים: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' א-להיך ושמעת בקלו, כי אל רחום ה' א-להיך"²⁷. כלומר, הצרות הרבות יעוררוך לשוב, וזה מתוך שה' מרחם עליך שלא תאבד בגלות. ואומר שם אור החיים הקדוש: "כתוב זה מדבר בהבטחת הגאולה... וזה יהיה באחרית הימים והם חבלי משיח, ולא יהיה לישראל צרות בתמידות זמן ארוך אלא באחרית הימים ומבטיחם ה' שאז יעורר לבם לתשובה, כי אל רחום ה'"²⁸. ועיקר הענין הוא שלשוב אל ה' אי אפשר בלי לשוב לארץ ישראל, כמובא בגמרא: "כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו א-לוה"²⁹, ומכאן למדה שם הגמרא (שם, וכן נפסק בשו"ע אבן העזר סימן ע"ה) שיש חיוב לעלות לארץ ישראל, גם בזמן הגלות.

אך לבסוף יבוא קיבוץ גלויות מושלם, והוא הלשון החמישית של גאולה כנגד כוס החמישי, שאז הוא זמן "ביאת הגאולה" בחינת "והבאתי" ולא רק "כי קרבו לבא". והיינו,

²⁵ סנהדרין (צח ע"ב) עיין שם בגמרא, שאפילו עוסק בתורה וגמ"ח בכל אופן יתכנו חבלים, אם יגרום "החטא", ומהו החטא? מובא שם שיעקב פחד מעשו שמא יגרום החטא, ולא כתוב איזה חטא. וקשה שהרי אמרו חז"ל שיעקב קיים כל המצוות אצל לבן וכמו שאמרו: "אצל לבן גרתי, ותרי"ג מצוות שמרתי", אלא ודאי זו מצוה כוללת שלא כלולה בתרי"ג, והיינו מצוות יישוב ארץ ישראל, וכמובא בב"ר לב, ח: "אמר יעקב, כל השנים הללו יושב עשו בארץ ישראל תאמר שעשו בא עלי מכח ישיבת ארץ ישראל. וזהו הטעם שכתוב: ושמעו עליה כל יושביה" שבגלות ישראל האויבים לא מצליחים לישבה, דאם היו מצליחים היה להם זכות ארץ ישראל, וקיטרוג על ישראל שעזבוה בידי האויבים (ומה שהביא המדרש עוד שהחטא הוא כיבוד אב ואם, זה קצת קשה, דהא תרי"ג מצוות שמר, כולל כיבוד אב ואם, וצ"ע ואכמ"ל).

²⁶ רש"י דברים ל' ג'.

²⁷ דברים ד' ל'-ל"א.

²⁸ עיין גם 'אם הבנים שמחה' עמ' קי"ח.

²⁹ כתובות ק"י ע"ב.

לא רק רוחו של משיח פועמת ומרגישים את עקבותיו שאז הוא נראה ולא נראה – מטי ולא מטי, עד שיש שיחשבו שאין זה רוחו של משיח. וזהו שאמרו חז"ל: "אשר חרפו אויביך ה', אשר חרפו עקבות משיחך"³⁰; אלא יבוא משיח, ויקבץ כל ישראל ויבנה בית המקדש ויכניע סופית את העמים המורדים בו. הגאולה הסופית הזאת לא תבוא אלא כשכל ישראל יחזרו בתשובה שלמה מאהבה, כשעיקר התשובה היא אהבת חינום, עשיית צדקה וחסד ועשיית משפט. וזהו שאמר המשיח לר' יהושע בן לוי, כשפגש אותו בעולם הרוחני ושאלו: מתי תבוא? ואמר לו: היום, והיינו "היום אם בקולו תשמעו"³¹, כלומר: אפשר היה לדלג על כל שלבי הגאולה, אם היו שומעים בקולו, ומייד היה בא המשיח³².

כאמור, בתהליך הגאולה יש שני שלבים החופפים. בתוך זמן קץ המגולה בא שלב הסרת שעבוד מלכויות³³. חז"ל רמזו לנו על הקשר ביניהם בגמרא: "אמר רב נחמן, בתחילה [=לפני חורבן הבית] כשהיו מביאים נסכים [=נסכי יין למקדש] מיהודה, לא היה יינם של יהודה מחמיץ עד שהיו נותנים בו שעורים, ועכשיו אין יינם של אדומיים מחמיץ, עד שנותנים בו שעורים, לקיים מה שנאמר: 'אמלאה החרבה' (יחזקאל כ"ו ב'), אם מלאה זו, חרבה זו. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא: 'ולאום מלאום יאמץ'³⁴. לכאורה אין קשר בין היין ללאום, ומדוע מביאה הגמרא פסוק המדבר על לאום להוכיח על היין? אלא מכאן אתה למד שיש קשר בין הקץ המגולה המתגלה בשפע בארץ ישראל, ובעיקר ביין

³⁰ סנהדרין צ"ז ע"א ע"פ תהילים פ"ט נ"ב. פסוק זה מובא בגמרא בסוגריים, משום שהמהרש"ל מחק אותו. אך המעיין שם היטב, יבין ששלבי הגאולה שמובאים שם מראים שיש הדרגתיות בגאולה, ועדיין משיח לא בא ורק רוחו פועלת, ויש אשר באותה תקופה יאמרו, אין זה בא ע"י משיח, אלא ישראל מעצמם עושים, וכך יחרפו עקבות המשיח ויאמרו שהלואי ולא היו ישראל עושים מה שעושים בתקופה זו. לכן דווקא שם הובא פסוק זה. ועיין היטב בפסוקי הגאולה בירמיה כ"ג א-ח.

³¹ סנהדרין צ"ח ע"א, על פי תהילים צ"ה ז'.

³² ועיקר השמיעה בקולו הוא עשיית צדקה וחסד ומשפט צדק, כנ"ל מישעיה; ועיקר הצדקה הוא ליושבי ארץ ישראל, וכמבואר באגרת הקודש לבעל התניא פרק ח': "ובפרט הזורעים (צדקה) בארץ הקודש התחתונה (הגשמית) המכוונת כנגד ארץ ישראל העליונה ממש", ובאגרת הקודש פרק ט' כותב: "על כן אהובי, שימו לבבכם לדברים אלו איך היות כל עיקר עבודת ה' בעתים הללו בעקבות משיחא, היא עבודת הצדקה: 'אין ישראל נגאלין אלא בצדקה'" (לעיון קצר באגרת זו, ראו להלן מאמרו של גרשון נדיבי, להלן עמ' 136-138).

³³ אמנם גם הקללה היא חופפת והיא בתוך זמן הקץ המגולה, שהרי נאמר: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה... והשבֹּת אל ללבך... ושבֹּת". והם באים כאחד, מפני שרוחו של משיח המרחפת מלמעלה, מתחילה לרדת ולהביא ברכה, אך מדת הדין המעכבת באותה שעה מבקשת את שלה ולכן בא גם שלה הקללה, אלא שכאן אנו באים להראות כיצד הקץ המגולה של שפע בארץ ישראל וחזר המלכות באים כאחד.

³⁴ פסחים מ"ב ע"ב, והשווה מגילה ו' ע"א.

המשובח, לבין הזמן שבו חוזרת מלכות לישראל. ובאותו זמן שחוזרת מלכות לישראל נחלשת מלכות האויב (= הנאצים וגרמניה).

אם כן, כוח צמיחת מלכות דוד מתגלה בזמן צמיחת הארץ. לכן המשיח נקרא צמח: "איש צמח שמו ומתחתיו יצמח"³⁵, וזהו שאנו מתפללים: "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח", כי יש כאן תהליך צמיחה במקביל לצמיחת הארץ, אשר בסופה יבא משיח, ואז גם השפע יהיה רב ביותר וכמו שאמרו חז"ל: "עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פירות שנאמר: 'כי עץ השדה יתן פרי, תאנה וגפן נתנו חילם'"³⁶.

בברכת יעקב ליהודה כתוב: "אִסְרֵי לִגְפֵן עִירָה וּלְשׂוּרָה בְּנֵי אֲתָנּוֹ"³⁷, ובמשיח נאמר: "הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורכב על חמור ועל עיר בין אתנות"³⁸; ונראה שכוונת חז"ל לרמוז שהגפן קשור לחמורו של משיח, והוא הקשר בין שפע הגפן לבין מלכות דוד. והיינו, כשהארץ נותנת פרי הגפן בכמויות גדולות, בא הדבר לרמז על רוחו של משיח הפועלת לגלות מלכותו³⁹. ואכן בזמן הקץ המגולה ארץ ישראל נתנה שפע פרי גפן⁴⁰.

³⁵ זכריה ו' י"ב.

³⁶ כתובות קי"ב ע"ב, על פי יואל ב' כ"ב והשווה ויקרא כ"ו ד'.

³⁷ בראשית מ"ט י"א.

³⁸ זכריה ט' ט'.

³⁹ ברש"י סנהדרין צ"ח ע"ב אומר: "עני ורוכב על חמור" – "כעני הבא על חמורו בעצלות", כלומר המשיח בא כעני, שרק רוחו פועלת ואין כל כוח מלכותו מתכלה, ומלכותו דלה וענייה, שיש לו שלטון חלקי. וכן מובא בזוהר פרשת כי תצא (מובא במרגליות הים הנזכר): "אין דרכו של מלך לרכב על חמור. ולכן כתוב במשיח 'עני ורוכב על חמור', ולא נקרא 'מלך' עד שירכב על סוס". כלומר בלא זכו, בתשובה מיראת הגויים תהא מלכותו מזולזלת וירכב על חמור, והיינו שלטון חלקי ולא מלכות ממש. כלומר: יציאה משעבוד מלכויות לשלטון עצמאי, אך לא מלכותי ממש. וזהו שאמרו ליוסף: "המלך תמלך עלינו אם משול תמשל בנו" (בראשית ל"ז ח'), כלומר, הממשלה והשלטון הוא ליוסף, אך המלכות ממש שייכת ליהודה, ולכן שנאו אותו אחיו, והם לא ידעו שרק לעתיד יהודה ימלוך ולא יוסף; ועיין 'העמק דבר' שם.

⁴⁰ וראה המובא במועדי הראי"ה עמ' ר"ב: "כשהגיע הפרק של עקירת כרמים במושבות מתוך ריבוי העודף הגדול של הגפנים, לעומת שיעור הצורך על מיקוח השווקים, היה הרב קוק משתדל כמה פעמים להשפיע למעט עקירת אילנות בארץ ישראל".